

Huhumalu'i taimi totonu 'a ho'o tamá

Ko honau malu'i lelei tahá ia

immunise

their best protection

Kapau ko e mātu'a pe tauhifānau koe, ko e tohi fakahinohino eni ma'au.

'Oku fakahā atu ai 'a e taimi pea mo e ta'u motu'a 'oku totonu ke fai ai 'a e huhumalu'i 'o ho'o tamá.

Ko e malu'i lelei taha 'o e fānau valevalé pea mo e fānau iiki kapau 'e fai honau huhumalu'i i hono taimi totonú.

Malu'i ho'o tamá pea mo ho fāmili foki

Ko e huhumalu'i ko e founga lelei taha ia ke malu'i'aki 'a e fāmili mei he ngaahi mahaki kehekehe 'e 12. Ko e ngaahi huhumalu'i ni 'oku ta'etotongi kotoa ia 'i Nu'usila ni ma'ae valevale kotoa pe, fānau iiki mo lalahi 'o a'u ki honau ta'u 18.

Ko e huhumalu'i 'oku tokoni ia ke malava ai 'e he ngaahi naunau fakamo'ui sino 'o ho'o tamá ke ne matatali mo tau'i e ngaahi mahaki ni. 'Oku lava ai ke hao mei he maté 'a e laui miliona 'i māmani he ta'u kotoa pē.

Ko e ha 'oku tonu ai ke malu'i kinautolu?

Kuo 'osi fanau'i mai pē 'a e fanga ki'i valevalé mo ha ngaahi malu'i fakanatula honau sino mei ha mahaki. Pea 'oku toe lava ke tānaki mo fakalahi atu ki he ngaahi me'a malu'i koeni honau sinó 'o kapau 'e fakahuhu pe kinautolu 'e he 'enau fa'e. Ko e malu'i fakanatula ko'eni, 'oku nau ma'u pe ia ha ki'i taimi nounou pea 'e 'ikai lava ke nau hao ai mei he ngaahi mahaki kotoa pē.

**Kuo 'osi
fanau'i mai pē 'a e
fanga ki'i valevalé
mo ha ngaahi
malu'i fakanatula
honau sino mei
ha mahaki.**

'Oku matu'aki mahu'inga leva ke huhumalu'i 'a ho'o tamá 'i he taimi 'oku totonu ke fai ai koe'uhi ke nau ma'u 'a e malu'i lelei taha.

Ko e malava ke 'ilo 'a e ngaahi huhumalu'i kehekehe mo e taimi ke fakahoko ai

Kamata'i 'a hono huhumalu'i 'a ho'o tamá 'i he 'ene a'usia 'a e uike hono 6, ke lava 'o ma'u ai 'a e malu'i lelei taha mei he mahaki.

Ko hono fakahokohoko 'o e huhumalu'i kotoa (**National Immunisation Schedule**) 'oku 'oatu ai 'a e taimi 'oku totonu ke fai ai 'a e ngaahi huhumalu'i. 'Oku fakamahino ai 'a e taimi ke huhumalu'i ai 'a ho'o tamá ke ma'u ai 'a e malu'i lelei taha.

'Oku matu'aki mahu'inga ke fai kotoa 'a e ngaahi huhumalu'i 'a ho'o tamá.

Vakai ki he peesi hono hoko ki hono fakahokohoko 'o e ngaahi huhumalu'i kotoa pe pea mo e taimi ke fai ai (National Immunisation Schedule). 'Oku matu'aki mahu'inga ke huhumalu'i 'a ho'o tamá 'i he taimi totonú ke ne ma'u ai 'a e malu'i lelei tahá, ka 'okapau 'e tōmui hano huhu 'e kei lava pe ke toki tulituli hake 'o lava ke fakakakato. (Fakatokanga'i ange: 'Oku totonu ke fai 'a e huhumalu'i mei he siemu rotavirus kimu'a pea hoko 'a e uike 15 'a ho'o tamá.) Kapau 'oku ke mahalo'i na'e 'ikai ke fai ha huhumalu'i na'e totonu ke fai, fakahā ki ho'o tōketā pe neesi.

'E tohi'i foki 'e he tōketā pe neesi 'i he **lēsisita NIR** 'a hono kotoa 'o e ngaahi huhumalu'i kotoa pe 'e fai ma'a ho'o tamá. (Vakai ki he peesi 10 ki hono fakamatala'i atu 'a e NIR).

'Oku tohi'i kotoa foki 'a e ngaahi huhumalu'i kotoa pe 'i he lau'i setifikeiti ko e **Immunisation Certificate** 'a ia 'oku 'i he ki'i tohi *Well Child Tamariki Ora My Health Book*. Manatu'i ke ke to'oto'o atu 'a 'ene ki'i tohi *Well Child Tamariki Ora My Health Book* 'i hono 'ave ia ke fai hono huhumalu'i 'e he tōketā pe neesi. 'E fiema'u foki ke fakahā 'a e lau'i tohi fakamo'oni (Immunisation Certificate) kuo 'osi fai hono huhumalu'i 'i hono lēsisita ia ke hū 'i ha ako tokamu'a (child care service) pe akoteu (primary school).

Ko e huhumalu'i ko e me'a ia ke ke fili pe 'oku ke loto ke fai pe 'ikai – ka ke kātaki 'o fakahā mo fai ha'a mo lau ki ai mo ho'o tōketā pe neesi 'o kapau 'oku ke fie fakafehu'i 'a e me'a ni.

Ko hono Fakahokohoko 'o e Ngaahi Huhumalu'i katoa

Ta'u
motu'a

Mahaki ke malu'i mei ai

Faito'o huhumalu'i

6
Uike

Rotavirus ('uluaki huhu ke fai ia
kimu'a he uike hono 15)

RotaTeq[®] ('oku folo)

Tifitelia + kona hamu + taeloia + poliō +
hepataitisi B + fulu hemofilusi kalasi b (Hib)

INFANRIX[®] *hexa*

Kalasi niuonia ko e niuokokalo
(Pneumococcal disease)

PREVENAR 13[®]

3
Māhina

Rotavirus

RotaTeq[®] ('oku folo)

Tifitelia + kona hamu + taeloia + poliō +
hepataitisi B + fulu hemofilusi kalasi b (Hib)

INFANRIX[®] *hexa*

Kalasi niuonia ko e niuokokalo
(Pneumococcal disease)

PREVENAR 13[®]

5
Māhina

Rotavirus

RotaTeq[®] ('oku folo)

Tifitelia + kona hamu + taeloia +
polio + hepataitisi B + fulu hemofilusi
kalasi b (Hib)

INFANRIX[®] *hexa*

Kalasi niuonia ko e niuokokalo
(Pneumococcal disease)

PREVENAR 13[®]

15
Māhina

Fulu hemofilusi kalasi b (Hib)

Act-HIB[®]

Misele + mo + lupela

M-M-R[®] II

Kalasi niuonia ko e niuokokalo
(Pneumococcal disease)

PREVENAR 13[®]

4
Ta'u

Tifitelia + kona hamu + taeloia + poliō

INFANRIX[®] *IPV*

Misele + mo + lupela

M-M-R[®] II

11
Ta'u

Kona hamu + tifitelia + taeloia

BOOSTRIX[®]

12
Ta'u

Human papillomavirus (HPV)
(fānu fefine pe)

GARDASIL[®] (tu'o 3
he māhina e 6)

Ko e hā 'a e ngaahi mahaki fakatu'utāmaki kehekehe 'e malu'i mei ai 'aki 'a e huhumalu'i?

Ko e **tifitēlia** (diphtheria) ko ha mahaki pipihi 'o e mongá. Faingata'a e mānavá pe folo. Ko e tifitēlia 'e lava ke uesia ai 'a e ngaahi neave, uoua pea mo e mafú.

Ko e **fulū hemofilusi kalasi b** (Hib) 'oku ne fakatupu 'a hono ulufia 'o e kofu'i 'utó pea mo fufula 'a e fo'i monga 'o ala mapuni ai 'a e halanga mānava. 'E ala tupu ai mo ha niuonia pea mo ha ulufia 'o e hokotanga hui pea mo e kili foki.

Ko e **hepataitisi B** 'oku ne maumau'i 'e ia 'a e 'ate. Te ke ongo'i tokakovi mo tāvaivaia pea lanu engeenga 'a ho kili.

Ko e **HPV pe ko e human papillomavirus** 'oku ne fakatupu 'e ia 'a e kanisā 'o e taungafanau mo e ngaahi kanisā kehe. Ko e vailasi eni 'oku meimei fetaulaki ia mo e kakai kotoa pe 'o Nu'usila he taimí ni'ihi. 'E lava foki ke tupu mei ai 'a e lefetona 'i he tapú.

Ko e **mīsele** 'oku hoko ai ha fepetepete'i 'o e kili, fofonu, tae pea mamahi mo hafu 'a e lo'imata. 'E lava ke tupu mei ai mo e niuonia, fufula pe pala 'a e telinga mo maumau ai 'a e 'uto.

Ko e **mō** (mumps) 'e fufula ai 'a e mata, mofi pea mo langa'ulu. 'E tupu mei he mō 'a e fufula 'o e 'uto mo e telinga tuli.

Ko e **fa'ahinga niuonia ko e niuomokōkalo** (pneumococcal) 'o ne uesia ai 'a e milemila 'oku ne kofu 'a ekofu'i 'uto pea mo fakakonahi 'a e toto. 'E ala ke ulufia ai 'a e halanga mānava 'o e ihu pea mo e telinga foki.

Ko e **polio** (poliomyelitis) 'e lava ke mamatea ai 'a e sino pea faingata'a'ia ke manava.

Ko e **rotavirus** 'oku ne fakatupu e lua mo e fakalele. 'E tupu heni ha mole lahi atu e ngaahi huhu'a mo e vai mei he sinofi mo e tauta'a lahi 'o lava pe ke iku ai e mate. Ko e fānau valevale mo kei iiki te nau ala ma'u 'a e mahaki ni.

Ko e **lupela (rubella)** 'oku ne fakatupu ha kili petepete mo ha felāngaaki 'a e hokotangahui. 'Oku matu'aki fakatu'utāmaki ka puke ha fefine 'oku feitama 'i he lupela 'i he kamakamata 'o 'ene feitamá. 'E ala uesia ai 'a 'ene tamá 'o fānau'i mai ia 'oku telinga tuli, kui, uesia hono mafu pe maumau 'a hono 'utó.

Ko e **kona hamu (tetanus)** 'oku ne uesia 'a e ngaahi uoua 'o fakafefeka mo tete, faingata'a ke manava mo folo.

Ko e **taelōloa (pertussis)** 'oku ne maumau'i 'a e halanga mānava 'o fakatupu ai 'a e tae mo e lua. Lava ke ne maumau'i 'aupito ai 'a e ma'ama'a pe ko ha'a ne ta'ofi 'a e mānava 'a e fanga ki'i valevale. Ko e fanga ki'i valevale 'oku matu'aki fakatu'utāmaki taha 'a 'enau puke he mahaki ni.

Ko e toe malu'i makehe ke tānaki mai

'Oku 'i ai 'a e fanga ki'i valevale 'e fiema'u ke toe fakalahi mai 'a honau malu'i 'o kapau 'e ngali te nau puke kinautolu kapau 'e 'ikai ke fai eni.

'E lava ke fai ha'a mou femahino'aki mo ho'o tōketā pe neesi fekau'aki mo e me 'a ni.

Ko ha fepaki kovi 'a e faito'o huhumalu'i pea mo e sinō

'E lahi ha 'asi mai ha ngaahi faka'ilonga 'oku uesia si'isi'i pe 'a e fanga ki'i valevalé 'e he faito'o huhumalu'i. 'E a'u pe 'o 'osi ha 'aho 'e 2 'a e 'asi mai 'a e ngaahi faka'ilongá ni. 'Oku ha mai ia ko e:

- fakafiufiu (tāvaivaia mo tangi)
- ki'i mofi
- pupula mo fakakulokula 'a e mata'ihuhú.

'Oku 'i ai fanga ki'i valevale ni'ihhi te nau lua mo fakalele 'o 'osi ha uike 'e 1 hili hono fai 'o e huhu faito'o 'o e rotavirus.

Ko e hā ha me'a ke fai kapau 'oku 'asi mai ha ngaahi faka'ilonga pehē ni?

- 'Oua 'e mili 'a e mata'ihuhú he 'e toe kovi ange.
- Vete 'a e vala ho'o tamá kapau 'oku fu'u 'afu.
- Fakainu ke toe lahi ange ('aki ha vai pe ko hano fakahuhu).
- 'E toki ngofua pe ke fakafolo'aki ha faito'o paracetamol pe ko e ibuprofen kapau ko e tu'utu'uni ia 'a e neesi pe tōketā.

Kapau 'oku ke hoha'a ki he faka'ilonga 'oku ha mai mei ho'o tamá hili 'a hono huhumalu'i, tala ki ho'o tōketā pe neesi pe telefoni ta'etotongi ki he Healthline 0800 611 116 'i ha fa'ahinga taimi pē – 'aho pe po'uli.

Ko e National Immunisation Register (NIR) pe ko e Lēsisita 'o e Huhumalu'i

Ko e lēsisita NIR 'oku fakamā'opo'opo ai 'a e huhumalu'i 'o e fānau iiki kotoa pe 'i Nu'usila ni.

Ko hono huhumalu'i kotoa pē 'a ho'o tamá, 'e tohi'i leva ia 'i he lēsisita NIR.

'E tokoni eni ke 'ilo mo fakapapau'i ke huhumalu'i ho'o tamá 'i he taimi totonu. 'E li atu 'a e fakamanatu 'o e huhumalu'i ke fai pea mo e 'aho ke fai ai.

'E fakahinohino atu 'e ho'o mā'uli pe ko ho'o tōketā 'a e lēsisita NIR kimu'a pea ke toki fā'ele pea pehē foki 'i he taimi te mou lave ai ki he huhumalu'i.

Ko e hā e ngaahi fakamatala 'oku 'i he lēsisita NIR?

Ko e ngaahi me'a eni fekau'aki mo ho'o tamá 'oku asi 'i he lēsisita NIR:

- ko hono hingoa, tu'asila, 'aho fā'ele'i, tangata pe fefine pea mo e fonua 'o hono tupu'anga (ethnicity)
- 'oku 'i ai foki 'a hono fika taautaha (NHI)
- ko e tōketā 'oku ne ngāue'aki, neesi pea mo e tokotaha tauhi koia mei he Well Child Tamariki Ora
- ko e poate (DHB) fakavāhenga he feitu'u 'oku nofo ai
- ko e kotoa 'o hono ngaahi huhumalu'i kuo 'osi fakahoko
- ko e founga mo e feitu'u ke fai 'aki e fetu'utaki.

Kapau 'oku 'ikai te ke tali ke huhumalu'i 'a ho'o tamá, 'e 'asi mo eni 'i he lēsisita NIR.

Ko hai 'oku ne lava 'o sio ki he ngaahi me'a 'oku hiki he lēsisita NIR?

Ko e kau ngāue pe 'i he va'a ngāue mo'ui lelei 'oku fakangofua ke nau sio he lēsisita NIR.

'Oku tānaki 'a e ngaahi fakamatala ni koe'uhi ke fakapapau'i ai kuo 'osi fai 'a hono huhumalu'i.

'E lava ke ke kole ki ho'o tōketā fakafāmili pe neesi ke ne 'oatu ha tatau 'o e ngaahi fakamatala 'oku 'i he lēsisita NIR 'i ha taimi pē.

Kapau 'oku 'ikai te ke loto ke hiki e ngaahi fakamatala ki he huhumalu'i 'a ho'o tamá 'i he lēsisita NIR.

Kapau 'oku 'ikai te ke loto ke hiki'i he lēsisita NIR 'a e ngaahi huhumalu'i 'o ho'o tamá, 'oku 'i ai 'a e foomu ke ke fakafonu kae fai ia. 'Eke ki ha tōketā pe neesi 'a e foomu ni.

'E kei lava pē ke huhumalu'i ta'etotongi 'a ho'o tamá 'o a'u ki hono ta'u 18 neongo ha'o tu'utu'uni ke 'oua 'e 'asi eni 'i he ngaahi fakamatala 'oku tauhi 'i he NIR. Pea 'e kei tauhi pē foki 'i he NIR ia 'a e hingoa, 'aho fā'ele'i, fika NHI pea mo e vāhenga 'o e poate DHB 'oku ne 'i ai.

'E lava ke toe tānaki atu ha ngaahi fakamatala ki he ngaahi fakahinohino ko'eni

- Fetu'utaki mo ho'o tōketā pe neesi.
- Lau 'a e fakamatala ki he huhumalu'i 'oku ha atu 'i he ki'i tohi *Well Child Tamariki Ora My Health Book*.
- A'utonu ki he taulanga vahaope 'a e potungāue Ministry of Health: www.immunise.govt.nz
- Telefoni ta'etotongi **0800 IMMUNE (466 863)** 9.00am ki he 4.30pm, Mōnite ki he Falaite.
- Ma'u'anga tokoni he taimi tāpuni (te nau tali e telefoni ha fa'ahinga taimi pe), telefoni Healthline on **0800 611 116**.

Ko e tohi fakahinohino ni 'oku ma'u atu ia mei he www.healthed.govt.nz pe ko kinautolu kuo 'osi fakamafai'i ke nau tufaki atu mei he poate DHB 'i ho vāhenga. Fakafo'ou Siulai 2014. Tongan. **Code HE1533**

immunise

their best protection